

MAATSCHAPPIJ TOT DE AANBOUW VAN HET BOLWERK LEPELENBURG

De plannen van Samuel van Lunteren voor het Lepelenburg in
Utrecht, 1861 (onuitgevoerd)

Wanda Waanders

De kwekerij van de familie Van Lunteren was gevestigd aan de voet van de Domtoren, achter de hofpoort aan de Servetstraat, waar zij ook woonden.

Hoewel de tuinarchitectenfamilie Zocher een kwekerij bezat in Haarlem en voornamelijk in het westen van het land werkzaam was, betraden beide families dikwijls elkaars werkterrein. Dit gebeurde ook bij de plannen voor het Lepelenburg in Utrecht. Het verwaarloosde bolwerk moest halverwege de 19de eeuw van een statig en plezierig wandelpark voorzien worden. Samuel van Lunteren maakte samen met de architect N.J. Kamperdijk hiervoor een aantal plannen. Dit deden zij onder de naam 'Maatschappij tot de aanbouw van het bolwerk Lepelenburg', die speciaal hiervoor was opgericht. Uiteindelijk werd het park toch naar de tekeningen van Jan David Zocher jr. uitgevoerd.

De bewaard gebleven stukken van de 'Maatschappij' en de ontwerptekening van de hand van Samuel van Lunteren zijn echter zeer interessant om een totaalbeeld te vormen van de totstandkoming van het huidige park Lepelenburg.

Het vrijkomen van de oude stadswallen

Vanaf de jaren twintig van de 19de eeuw werden de vervallen stadswallen in Nederland op grote schaal vrijgegeven en gebruikt voor verfraaiing en uitbreiding van de stad. Vaak bevonden zich hierop leerlooierijen, steenhouwerijen, vuilnisbelten en andere bedrijvigheden die men bij voorkeur zo ver mogelijk uit de stad verwijderde. Het

vrijkomen van de stadswallen zagen de stadsbesturen in eerste instantie als een mogelijkheid om hierop parken aan te leggen en de status van de stad te vergroten. Daarnaast vormden de parken een plaats om te wandelen en te genieten van de natuur en het mooie uitzicht. Hierbij moet benadrukt worden dat deze parken niet voor de stedelijke bevolking in het algemeen waren bestemd, maar voor de gegoede burgerij als plaats van vermaak en om te paraderen.

Behalve voor de aanleg van groen, werden verschillende bolwerken bovendien gebruikt voor de bouw van particuliere villa's en gebouwen met publieke voorzieningen, zoals ziekenhuizen, universiteiten, kazernes en gevangnissen.

Hendrik van Lunteren ontwierp in 1829 een parkaanleg voor de stadswallen van Amersfoort en was tussen 1828 en 1848 betrokken bij het 'Engelse Werk' op de oude stadswallen van Zwolle. Na zijn dood in 1848 voltooide Samuel van Lunteren het werk van zijn vader, nadat hij in 1843 zelf al een ontwerp had geleverd voor de wallen rondom het oude vestingstadje Elburg.

Uitbreiding en Verfraaiing der Stad Utrecht

De inrichting van het Lepelenburg in 1861 maakte deel uit van de plannen van burgemeester jhr. mr. H.M.A.J. van Asch van Wijck 'Ter Uitbreiding en Verfraaiing der Stad Utrecht' in de jaren 1827-1861. De bolwerken van Utrecht bestaan uit de vier bakstenen bastions Manenburg, Zonnenburg, Sterrenburg en Wolvenburg, die tussen 1537 en 1558 aangelegd zijn en uit vier bolwerken die in de jaren 1577-1584 door Adriaan Anthonisz. uit Alkmaar gebouwd zijn: het Begijnebolwerk, Wolvenburg, Lucasbolwerk en het Lepelenburg. Het merendeel verkeerde in het begin van de 19de eeuw in een verwaarloosde staat en er waren hier een leerlooierij, een steenhouwerij of een vuilnisbelt gevestigd. Op het Lepelenburg en het Begijnebolwerk bevonden zich particuliere tuinen.¹ Burgemeester Van Asch van Wijck besloot tot het verbeteren van de stadswallen om de stad meer aanzien te geven en tot de bouw van statige stadsvilla's in landschappelijk aangelegde parken 'waardoor deze

stad zoowel meerdere gegoede ingezetenen tot zich zal trekken, als zij door vermeerderd vertier aan de werkzame classe ruimere middelen van bestaan zal opleveren'.² Met name aan de wallen aan de zuidoostelijke kant van de stad, waar het meeste verkeer binnen kwam, moesten landschappelijke parken met aanzienlijke villa's gebouwd worden. De 'Commissie ter Uitbreiding en Verfraaiing der Stad Utrecht' wilde in eerste instantie een prijsvraag uitroepen, maar deze werd geannuleerd omdat Jan David Zocher jr. in 1829 met plannen kwam. Met name de schilderachtige panorama's van Zocher moeten de Commissie hebben aangesproken, zoals later in dit artikel nog aan de orde zal komen. De plannen van Zocher bestonden uit het aanleggen van 'wandelingen' aan de oostzijde van de stad en kaden met magazijnen en woonhuizen aan de noord- en westzijde.³ Uiteindelijk zou slechts een deel van de plannen door Zocher uitgevoerd worden en zijn meer parken dan bebouwingen gerealiseerd. Door Zocher werden de Van Asch van Wijckkade (1833-1837), de Willemskazerne aan de Wittevrouwenkade en de villa Lievendaal op het Lepelenburg gebouwd. Als laatste werd in 1861 het plantsoen Lepelenburg aangelegd. In dit artikel zal aangetoond worden om welke redenen de inrichting van dit bolwerk pas zo laat voltooid werd en waarom de oorspronkelijke plannen gewijzigd werden.

Zocher of Van Lunteren?

Uit de jaren 1859-1860 bestaan elf ontwerptekeningen voor een parkaanleg op het voormalige bolwerk Lepelenburg. Dit zijn zeven ontwerpen getekend door 'Zocher' (1850-1860), drie anonieme ontwerpen (1860) en één van S.A. van Lunteren samen met N.J. Kamperdijk (1860).⁴ Het ontwerp van Van Lunteren en Kamperdijk hoorde bij een 'Berigt omtrent de oprigting eener Maatschappij tot aanbouw van het Bolwerk Lepelenburg te Utrecht' van november 1860.⁵ Dit 'Berigt' en een bewaard gebleven circulaire van de 'Maatschappij' aan de gemeenteraad van februari 1861, duiden de plannen aan van Van Lunteren en Kamperdijk voor het Lepelenburg en geven uitleg bij de geleverde ontwerptekening.⁶

Het plantsoen op het Lepelenburg is in 1861 uitgevoerd naar een ontwerp van J.D. en L.P. Zocher. Omdat over de uitvoering van de parkaanleg op het Lepelenburg echter weinig bekend is, bestaat in de literatuur onduidelijkheid of Zocher of Van Lunteren de uitvoerder was. In het Kunstreisboek van 1977 wordt de naam van Samuel van Lunteren aan het Lepelenburg verbonden: *'Hierbij vallen vooral de landschappelijke aanleg tussen Mariaplaats en Lange Smeestraat door J.D. Zocher (1843) en Lepelenburg (door S.A. van Lunteren, 1859-'60) op.'*⁷ Cremers houdt een toeschrijving open en verwijst hierbij naar de uitspraken in het Kunstreisboek en de tentoonstellingscatalogus van *Wandelingen van Jan David Zocher in Utrecht 1829-1861* van Het Utrechts Archief uit 1973: *'Wie nu de uiteindelijke opdracht gekregen heeft, is onduidelijk. De firma Zocher en S.A. van Lunteren worden als uitvoerders genoemd'.*

Volgens deze tentoonstellingscatalogus is het Lepelenburg door J.D. en L.P. Zocher onder handen genomen.

Archivaris J.E.A.L. Struick schrijft hierin dat de aanleg voor het Lepelenburg jaren later door de neef van J.D. Zocher jr. is uitgevoerd: *'Onuitgevoerd bleven de plantsoenen, die Zocher zich had voorgesteld aan de buitenzijde van de grachten, zoals een parkje bezuiden de Maliebaan, maar ook de verbetering van de bolwerken Lepelenburg, Lucasbolwerk en Wolvenburg. Het Lepelenburg en Lucasbolwerk zouden later onder handen genomen worden door een neef van J.D. Zocher.'* Met de 'neef' van J.D. Zocher zal Struick diens zoon Louis Paul bedoeld hebben.

De vermelding van H.M.W. van der Wijck in het Jaarboek Oud-Utrecht van 1959 is redelijk betrouwbaar. Hij noemt het Lepelenburg als onderdeel van 'Het Plan-Zocher' voor de stadswallen van Utrecht. Ondanks het grote aantal geleverde ontwerptekeningen is het Lepelenburg volgens hem uiteindelijk ingericht naar de plannen van J.D. Zocher jr. *'Voor het bolwerk Lepelenburg bestaat uit de jaren 1858/60 een serie ontwerpen voor parkaanleg met villabouw. Hiervoor leverde S.A. van Lunteren, de Utrechtse architect en aanlegger van buitenplaatsen ook enige ontwerpen. (...) verschillende ideeën desbetreffende komen in de tekeningen naar voren. Voorzichtig is men dertig jaar voortgegaan en al week men in praktijk wel van Zochers grote kaart af - deze was ook alleen om de grote lijn aan te geven - toch*

heeft men op deze wijze de wallen in prachtige 'wandelingen' herschapen, die als een groene band de stad omsluiten.'⁸

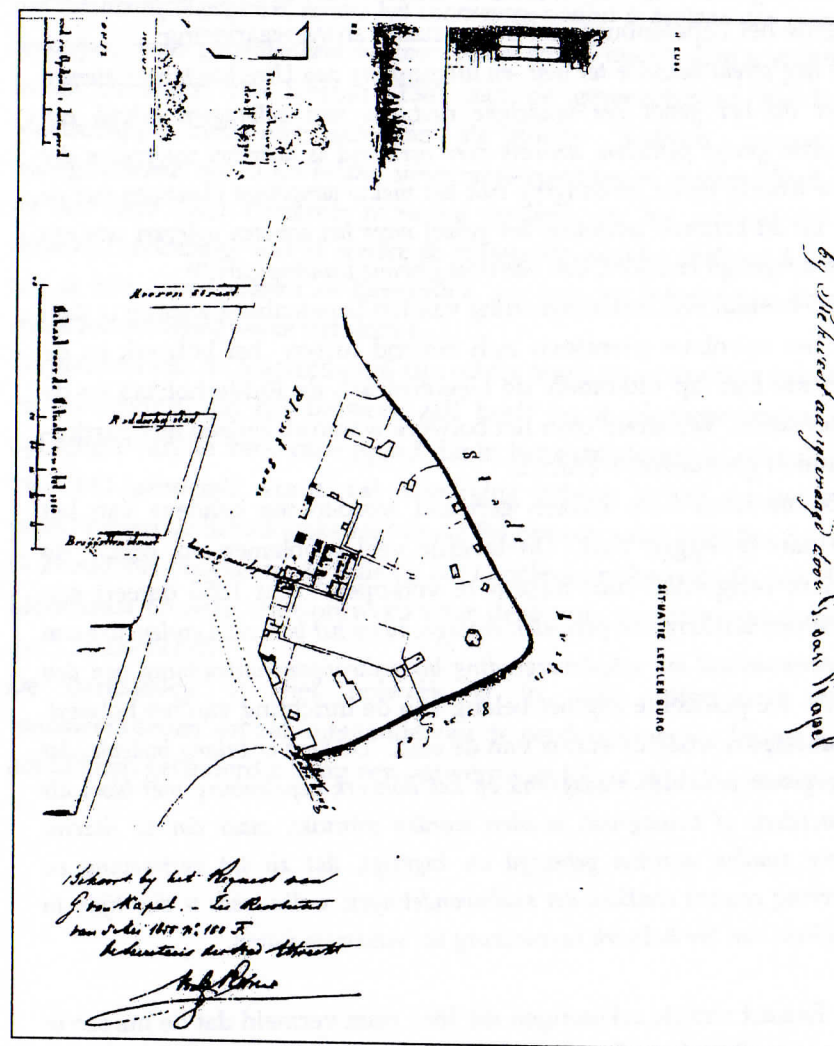
In brieven van de Gemeentelijke Monumenten Commissie Utrecht van april 1988 omtrent het beheersplan van de singels, wordt eveneens het ontwerp van Zocher genoemd. Voor een verbetering van het park Lepenburg in 1988 wilde men uitgaan van het oorspronkelijke ontwerp van J.D. Zocher jr.⁹

De Utrechtse architect Christiaan Kramm noemt het Lepenburg niet in zijn overzichtswerk *De Levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters van de Vroegsten tot op onzen tijd* (1857-1864).¹⁰ Het feit dat Kramm de aanleg van het Lepenburg, dat in die tijd een belangrijk project voor de stad Utrecht moet zijn geweest, niet vermeldt is een duidelijke indicatie dat de uitvoering hiervan niet door Samuel van Lunteren en Nicolaas Kamperdijk is uitgevoerd. Beide architecten hebben namelijk hun opleiding gevolgd op de Utrechtse Stadsschool voor Teeken- en Bouwkunde waar Kramm directeur was van de bouwkundige afdeling. Kramm had ongetwijfeld meer bekendheid gegeven aan het Lepenburg als zijn beide leerlingen daarvoor verantwoordelijk waren geweest.

Het oeuvre-overzicht van de familie Zocher ontbreekt in het geheel in Kramm's *De Levens en Werken*. Kramm zou het oorspronkelijk uitvoerige artikel over de familie Zocher geschrapt hebben na een onenigheid tussen hem en Jan David Zocher tijdens de uitbreidingsplannen van Utrecht en de bouw van huizenblokken aan de Van Asch van Wijckskade. Beiden waren hierbij betrokken. Wat de oorzaak voor deze vete was staat niet vast, vermoedelijk was het de felle kritiek van Kramm op een voorontwerp van Zocher voor het nieuwe beursgebouw in Amsterdam.¹¹

Uit de rekeningen betreffende den aanleg van Wandelingen (1836-1861) van de Gemeente Utrecht blijkt dat in 1861 stadswerklieden werden uitbetaald voor de aanleg van het bolwerk Lepenburg.¹² Betaling van de Zochers wordt hierin niet genoemd zoals dat wel werd gedaan bij de

door hen eerder aangelegde bolwerken. Het is daarom niet zeker of J.D. en L.P. Zocher bij de uitvoering van het plantsoen Lepenburg betrokken zijn geweest.

Plannen van de gemeente voor het Lepelenburg

Voor 1844 was het Lepelenburg al bebouwd met huizen, tuinen met een plantsoen aan de stadszijde. Volgens de beschrijving van het Lepelenburg van Van der Monde in *Utrecht Voorheen en Thans* uit 1844 verkeerde het Lepelenburg niet in een staat van verwaarlozing:

*'Thans nog strekt hetzelfde tot lust -en uitspanning van Utrechtsch ingezetenen, die hier bij het genot der landelijke rust, na hun volbragten arbeid, een aangenaam gezigt genieten, hetwelk zeer verhoogd is door het wegbreken der sombere wallen, en de vereeniging van het nieuw aangelegd plantsoen met de tuinen op dit bolwerk, waardoor het geheel meer het aanzien oplevert van een modern aangelegd landgoed, dan van eene gewone wandelplaats.'*¹³

Uit 1855 bestaat een situatietekening van het Lepelenburg waarop te zien is dat het openbaar plantsoen zich bevond tussen het bolwerk en de straten die hier op uitkomen: de Heerenstraat, de Ridderhofstad en de Brigittenstraat. Verspreid over het bolwerk waren elf huizen met particuliere tuinen gesitueerd.¹⁴ (Afb. 1)

In 1855 moesten deze huizen geruimd worden ten behoeve van het nieuw aan te leggen park. Dit leverde veel problemen op, omdat de bewoners weigerden hun huizen te verkopen.¹⁵ Uit 1855 dateert een *'Request van bruikers van perceelen stadsgrond op het bolwerk Lepelenburg aan den Gemeenteraad om schadevergoeding bij gedwongene ontruiming van den grond'*.¹⁶ De gemeente zag het belang van de inrichting van het bolwerk tot wandelpark voor de status van de stad. *'De Stad er belang instelde, dat de uitgegeven perceelen stadsgrond op het Bolwerk Lepelenburg niet bloot als armoesierderij of bouwgrond zouden worden gebruikt, maar dat zij dezelfde zoodanig zouden worden gebezigd en ingerigt, dat zij tot verfraaiing en opluistering zouden strekken der stadswandelingen, welke reeds te dier tijde, in de nabijheid van het Bolwerk Lepelenburg het schoonste waren.'*

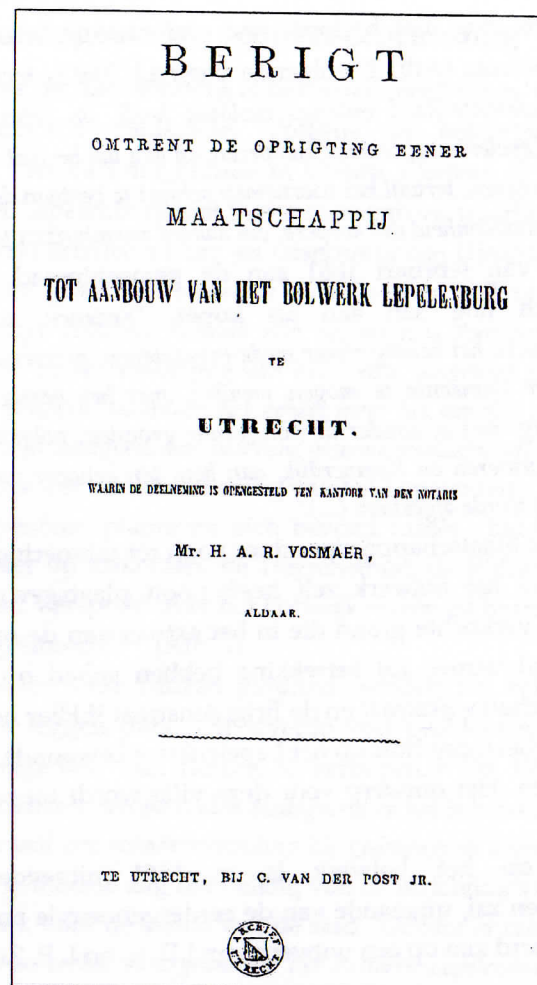
In het Extract van de rekeningen uit 1861 staat vermeld dat de huizen in dat jaar tot afbraak verkocht waren.¹⁷ Uit het *'Berigt omtrent de oprigting eener Maatschappij tot aanbouw van het Bolwerk Lepelenburg'* van 19 november 1860 blijkt dat men daadwerkelijk met het slopen begonnen is,

maar de gemeente nog niet besloten had wat met de braakliggende grond moest gebeuren. (Afb. 2, volgende pagina.) *'Het is toch algemeen bekend, dat de Gemeente-Raad onlangs besloten heeft, de gebouwen, zich bevindende op het Lepelenburg, te doen amoveren, en aan dat besluit reeds begin van uitvoering is gegeven, terwijl het voornemen schijnt te bestaan den grond te verkoopen, onder gehoudenheid des koopers, om daarop woonhuizen te stichten'*.

In de circulaire van februari 1861 aan de gemeenteraad meldt de Maatschappij zich nog aan als koper: *'Redenen, waarom de ondergeteekende, ook in het belang zijner mede-ingezetenen, gemeend heeft zich tot den Raad dezer Gemeente te mogen wenden, met het verzoek: dat het Bolwerk Lepelenburg, met of zonder de bijliggende gronden, volgens het plan van de HH. Van Lunteren en Kamperdijk, aan hem ten behoeve van de op te rigten Maatschappij worde afgestaan (...).'*

De plannen van de Maatschappij zijn echter nooit tot uitvoering gebracht en bebouwing van het bolwerk zelf heeft nooit plaatsgevonden. De opbrengst van de verkochte grond die in het extract van de rekeningen van 1861 genoemd wordt, zal betrekking hebben gehad op het stuk grond tussen de Schalkwijkstraat en de Brigittenstraat.¹⁸ Hier liet de heer G. Reede, die voorheen een huis op het Lepelenburg bewoonde, het Huis Lievendaal bouwen. Het ontwerp voor deze villa wordt toegeschreven aan J.D. Zocher jr.

De parkaanleg op het bolwerk is in 1861 uitgevoerd door 'stadswerklieden' en zal, uitgaande van de eerdergenoemde bronnen, in hoofdlijnen gebaseerd zijn op een ontwerp van J.D. jr. en L.P. Zocher.

'Maatschappij tot de aanbouw van het bolwerk Lepelenburg'

De ontwerptekening van Van Lunteren en Kamperdijk en het bijhorende 'Berigt' werden aan de gemeente geleverd op een moment dat de plannen voor de inrichting van het Lepelenburg nog niet vast stonden. Tussen 1855 en 1860 leverden de moeizame onderhandelingen tussen de gemeente en de bewoners van het Lepelenburg vertraging op voor de plannen voor het bolwerk. Gezien het grote aantal ontwerptekeningen

dat in de periode 1859-1860 werd geleverd, is het goed mogelijk dat door de gemeente hiervoor een prijsvraag is uitgeschreven.¹⁹

De gemeente zag drie mogelijkheden voor de inrichting van het Lepelenburg. Wanneer sprake is geweest van een prijsvraag dan moeten deze drie opties als uitgangspunten gesteld zijn:

1. Het geheel onbebouwd laten van het bolwerk met een 'effen' plein met plantsoenaanleg. De Maliebrug zou weggebroken moeten worden en tegenover de Brigittenstraat zou een nieuwe brug gebouwd moeten worden die vanaf de Maliebaan toegang zou geven tot de stad;
2. De bouw van een aantal herenhuizen tot aan de Maliebaan/Singel die zou worden gedempt. De Maliebrug zou worden afgebroken en de Brigittenstraat worden verlengd;
3. De bouw van 'lustplaatsen of villa's' met plaats voor stallen of remises en afgesloten tuinen.

Zoals uit de door hen uitgegeven circulaire blijkt, waren zij op de hoogte van de drie doelstellingen van de gemeente en hebben deze in hun ontwerp, zoals de opsteller Vosmaer schrijft *'te zamen vereenigd'*. Kamperdijk was de enige architect die door Kramm buiten de Stadsschool voor Teeken- en Bouwkunde was opgeleid.²⁰ Kamperdijk was via Kramm betrokken geweest bij de restauratie van de Domtoren te Utrecht. Verder verbouwde hij de N.H. Kerk te Zeist (1843) in een gotische stijl en bouwde hij onder meer de stations Amersfoort (1863-1865) en Soestduinen (1865), het Aartsbisshoppelijk Paleis aan de Maliebaan (1868), de Administratiegebouwen van de Nederlandse Spoorwegen en het Moreelse Park (1870-1871) in Utrecht.

Van Lunteren en Kamperdijk kunnen zelf het initiatief hebben genomen om samen te werken aan een aanleg voor het Lepelenburg. Een andere mogelijkheid is dat Kramm hierbij een bemiddelende rol heeft gespeeld en zijn oud-leerlingen aanspoorde om naast de ontwerpen van J.D. jr. en L.P. Zocher voor het Lepelenburg een eigen plan in te sturen.

In artikel 1 van de 'Statuten der Maatschappij' werd het tweeledige doel van de Maatschappij als volgt beschreven:

1. Het aankopen van het Bolwerk, genaamd Lepelenburg, benevens een gedeelte van den daarvoor gelegen grond tusschen de Heerenstraat en de Schalkwijksteeg te Utrecht, en het op die terreinen doen opbouwen van Heeren-huizingen; alles volgens teekening en plan.

2. Het verhuren of verkoopen dezer Huizingen en aanbehooren, ten voordeele der maatschappij.

Zoals in het 'Berigt' staat vermeld, werd het oprichten van de 'Maatschappij' als voordelig gezien voor de stad en gemeente Utrecht, voor welgestelde particulieren die een deftig en landelijk gelegen herenhuis wilden huren of kopen en voor de drie initiatiefnemers van de Maatschappij.

Ten eerste zag de Maatschappij het aantrekken van 'gegoede familiën' als gunstig voor de status van de stad. *'Het mag alzoo wenschelijk geacht worden, in die bestaande en steeds klimmende behoefte, door het stichten van woonhuizen voor den deftigen stand, te voorzien, zullen voor deze zoo schoone en bloeiende stad de voordeelen blijvend worden, die het toenemen der bevolking met goeude familiën ontegenzeggelijk medebrengt (...).'* De plaatsing van deftige huizen aan de rand van de stad zorgde uiteraard voor een aanzienlijk eerste aanzicht wanneer men de stad naderde. Bovendien vormde de Maliebaan een belangrijke toegang tot de stad Utrecht.

Ten tweede was de opkoop en aanleg van het Lepelenburg volgens het bouwplan van de maatschappij financieel gunstig voor de gemeente en haar inwoners. De gemeente moest de grond slechts aan de maatschappij verkopen, *'terwijl het maken van het plein, het dempen van een gedeelte der Singelgracht of het bouwen en afbreken van bruggen, den ingezetenen van Utrecht (wier geldelijke belangen de Raad zoo gaarne voor staat) op nieuw eene vermeerdering van lasten, noodwendig, zal opleggen'.*

Ten derde bood de Maatschappij met het plan de mogelijkheid voor welgestelde particulieren om tegen een betaalbare prijs een landelijk gelegen stadsvilla te laten bouwen. Het verkrijgen van zo'n geschikte locatie, dicht bij de stad en met uitzicht over het omringende landschap, was voor particulieren moeilijk en kostbaar. *'Intusschen lijdt het geen tegenspraak, dat het veeltijds moeilijk is, voor zoodanigen aanbouw eene doelmatige gelegenheid te vinden, terwijl bovendien de ondervinding geleerd*

heeft, dat bij eenige uitgebreidheid van terrein, het koopen en bebouwen daarvan met een aantal Heeren-huizen, de finantiële krachten van de meeste particulieren te boven gaat'.

De opbrengst van de te verhuren of te verkopen huizen met bijbehorende tuinen was *'ten bate der Maatschappij'.*

De taakverdeling van de drie vennoten was in de statuten vastgelegd. Vosmaer werd als directeur voorgesteld. Hij werd belast met het besturen van de Maatschappij onder toezicht van twee commissarissen, Van Lunteren en Kamperdijk. Vosmaer was verantwoordelijk voor financiële onderhandelingen als de aankoop van grond en het verkopen van onroerend goed en voor civielrechterlijke zaken als het sluiten van huurcontracten, het ontvangen van huurpenningen en dergelijke. De twee architecten zouden zich bezig houden met *'het opmaken en doen drukken van plannen, teekeningen, bestekken en begrootingen, mitsgaders voor het doen van aanwijzingen, het geven van inlichtingen en het toezigt over de uitvoering van het werk'.*

Het plan was dat de Maatschappij werd gefinancierd door middel van aandelen. De kosten van de aankoop van de grond, de aanbouw van de huizen, het te houden toezicht en de op te richten maatschappij werden vastgesteld op f 190.000,-. Dit kapitaal zou worden uitgezet in 190 aandelen met een nominale waarde van f 1000,-. Het inschrijven voor aandelen kon gebeuren via intekenformulieren waarna de genummerde aandelen verloot werden. (Afb. 3, volgende pagina) De directeur en beide architecten waren verplicht om tenminste twee aandelen per persoon op zich te nemen.

De Maatschappij zou officieel op 1 januari 1861 opgericht moeten worden en 1 mei 1890 ontbonden of eventueel verlengd worden. De daadwerkelijke oprichting heeft echter nooit plaatsgevonden.

De ondergeteekende
te
verklaart deel te nemen voor
ieder groot *Duizend Gulden*, in de te **UTRECHT** op te rigten **Maatschappij tot
aanbouw van het Bolwerk Lepelenburg**, op den voet van het Berigt,
daaromtrent door de Heeren **VOSMAER, van LUNTEREN en KAMPERDIJK**, uitgegeven.

den 1860.

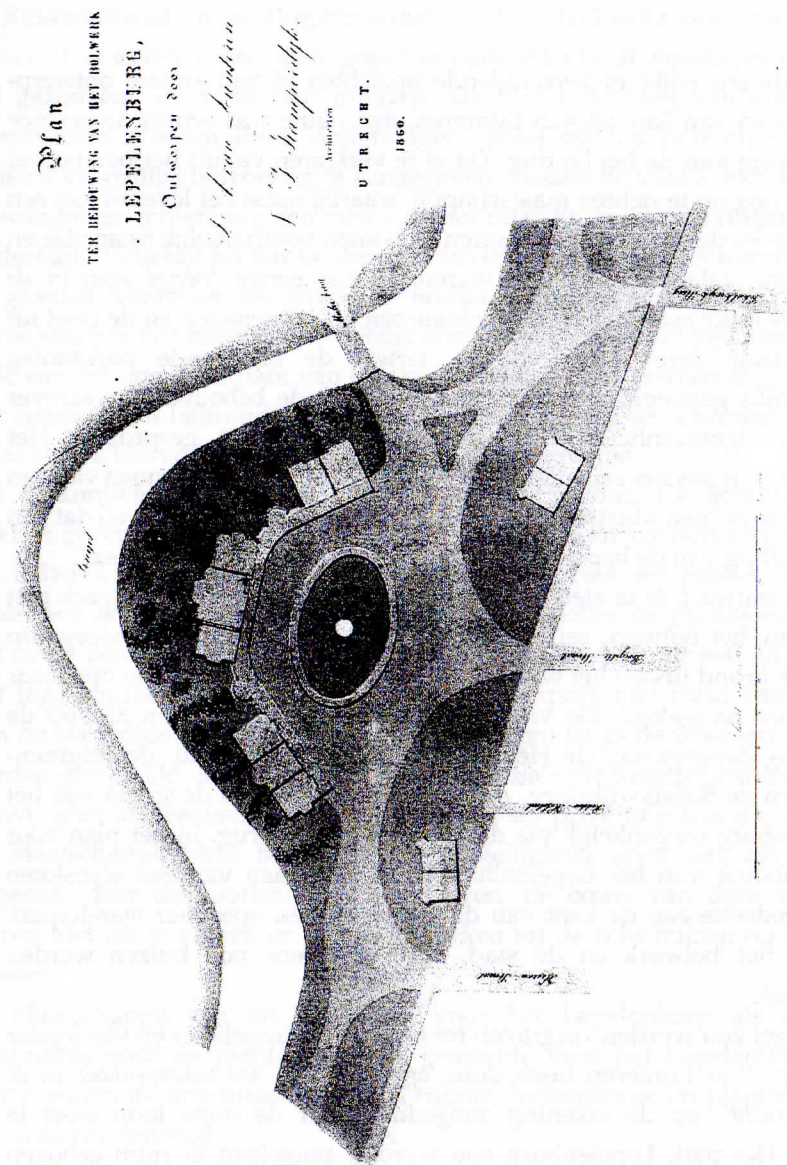

Het ontwerp

De ontwerptekening van Van Lunteren en Kamperdijk uit 1860 die bij het 'Berigt' aan de gemeente hoorde, geeft het oorspronkelijke bouwplan van de Maatschappij voor het Lepelenburg weer. (Afb. 4) *'Volgens dat plan zoude op den aangewezen grond worden gebouwd een twaalfstal Woonhuizen, waarvan acht op het zoogenaamde bolwerk, twee op den grond tusschen de Heeren- en Brigittenstraat, en twee tusschen deze laatste straat en de Schalkwijksteeg; aan ieder dezer woonhuizen zal een tuin worden toegevoegd.'*

Het bouwplan betreft een plattegrond van het nieuw aan te leggen Lepelenburg. Bouwtekeningen van plattegronden, opstanden en doorsneden zijn nooit geleverd. De villa's zijn als lege vlakken in de parkaanleg aangegeven.

Hoewel volgens statuten van de Maatschappij op beide architecten de taak rustte voor het ontwerp en de aanbouw van de herenhuizen, was Samuel van Lunteren ongetwijfeld verantwoordelijk voor het aan te leggen park en de vervaardiging van de tekening hiervoor. Kamperdijk was immers uitsluitend architect en heeft zich voor zover bekend nooit bezig gehouden met het ontwerp van een parkaanleg.

Afb. 4: Plan ter bebouwing van het bolwerk 'Lepelenburg' van S.A. van Lunteren en N.J. Kamperdijk (1860). (GAU, TAG 1.1.5.6.)

Het ontwerp wijkt in verschillende opzichten af van andere ontwerp-tekeningen van Samuel van Lunteren, met name wat betreft de geringe uitwerking van de beplanting. Dit is te verklaren vanuit het perspectief van de nog op te richten maatschappij, waarbij naast het leveren van een ontwerp en de levering van planten en bomen voornamelijk financiële en juridische zaken van belang waren. In het eerste *'Berigt omtrent de oprigting eener maatschappij tot aanbouw van het Lepelenburg'* en de brief uit 1861 staan deze zaken voorop, terwijl de bijhorende parkaanleg nauwelijks genoemd wordt. Hetzelfde betreft de bebouwing, waarover wel in algemeenheid, maar niet in detail wordt gesproken. Het bouwplan is slechts een allereerste kennisgeving van de plannen van een nog op te richten Maatschappij. Vanuit dit opzicht is te verklaren dat aan de invulling van de beplanting nog nauwelijks aandacht is besteed.

Op het ontwerp is te zien dat het beschikbare terrein voor het park met aanbouw het bolwerk zelf en een strook aan de stadszijde besloeg. Op dit stuk grond tussen het bolwerk en de stad was voorheen een openbaar plantsoen aangelegd. De vier straten die hier op uitkomen zijn op de tekening aangegeven: de Heerenstraat, de Ridderhofstad, de Brigittenstraat en de Schalkwijksteeg. Aan de andere zijde van de singel was het Lepelenburg toegankelijk via de bestaande Maliebrug. In het plan voor de aanbouw van het Lepelenburg werd uitgegaan van een afgesloten woongedeelte aan de kant van de singel, en een openbaar wandelpark tussen het bolwerk en de stad, waar eveneens nog huizen werden geplaatst.

De Singel zou worden vergraven tot een landschappelijker en vloeiender verloop. Van Lunteren heeft deze *'afgraving van den scherpenhoek in de Singelgracht'*, op de tekening aangeduid door de oude loop weer te geven. Het park Lepelenburg zou worden aangelegd in ruim gebogen paden en gazons waarin de twaalf villa's gesitueerd waren. Acht huizen zouden op het bolwerk zelf geplaatst worden, in twee groepen van drie aaneengeschakelde huizen en één groep van twee aaneengeschakelde huizen. De overige vier huizen zouden per twee tussen de Heerenstraat

en Ridderhofstad en de Brigittenstraat en de Schalkwijksteeg moeten komen. Het terrein achter de huizen zou particulier bezit worden en met een gazon aan de waterkant grenzen. De tuinen konden van elkaar afgescheiden worden door beplantingen, zoals op het ontwerp met donkere en grillige lijnvoering is aangegeven. Tussen de villa's door kon de wandelaar echter nog genieten van het uitzicht op het omringende landschap. *'Verschaft het tevens, door niet merkbare afscheiding der perceelen, een grootsch tuinterrein, ten gerieve der bruikers afgesloten, doch waarop den voorbijgangeren van alle zijden het uitzigt is verzekerd.'* De villa's zijn aan de zijde van het openbare park van elkaar gescheiden door *georneerde grilles* met centraal een halfronde cirkel zoals zichtbaar is op de tekening. De grijze strook hiervoor behoorde aan de huiseigenaren toe.

Het parkontwerp bestaat uit ruime paden en gazons. De lichtgrijze vlakken geven de openbare paden voor wandelaars en koetsen aan. Op het bolwerk was dit een *'eenen dubbelen rijweg voor het publiek, met middenperk aan de stadszijde'*. De donkere vlakken stellen de gazons voor. Het ovale perk in het midden van de rijweg zou bestaan uit een gazon met lage struiken en een cirkelvormig bloemenperk met rond bassin. Aan de stadszijde zou de rijweg met ruime bogen langs de twee gazons worden geleid. Op de tekening is bij de vier villa's die hierop gesitueerd waren, geen afgebakend terrein getekend dat als privé-tuin kon dienen. De Maatschappij hield bovendien de mogelijkheid open om, als de gemeente daar de voorkeur aan zou geven, de bouw van deze vier huizen niet uit te voeren en zich te beperken tot de acht huizen op het bolwerk.

De Maatschappij zag dit bouwplan voor het Lepelenburg als een compromis voor de plannen van de gemeente voor het Lepelenburg. Hierin waren de drie uitgangspunten ruimte, huizenbouw en plantsoen in één samengevoegd:

'Deze drie onderscheiden, onder I. II. en III. aangeduide plannen worden, in zekere mate, in dat van de H.H. van Lunteren en Kamperdijk te zamen vereenigd; het eerste toch beveelt zich voornamelijk aan door ruimte; het tweede door aanbouw van Heerenhuizen; het derde door behagelijk plantsoen, terwijl

deze drie hoofdwaarden: ruimte, huizenbouw en plantsoen in het nu voorgesteld plan, zooveel mogelijk, zijn in acht genomen.'

Afwijzing van de plannen

Het plan van Van Lunteren, Kamperdijk en Vosmaer werd dus niet uitgevoerd en de Maatschappij is nooit van de grond gekomen. In het 'Berigt' waren zij zelf nog optimistisch over hun plannen, 'Zij (Van Lunteren, Kamperdijk en Vosmaer) durven zich te vleijen, dat bedoeld bouwplan uitgevoerd wordende, daardoor niet weinig zal worden bijgedragen tot verfraaijing van een der hoofdpunten dezer stad en daarvan goede finantiële resultaten te verwachten zijn, terwijl bovendien gedurende een geruime tijd aan vele handen werk verschaft wordt.'

Verschillende redenen kunnen ertoe geleid hebben dat de plannen van de Maatschappij niet uitgevoerd zijn. De meest voor de hand liggende verklaring is dat de gemeente met het nieuwe Lepenburg een grotere toegankelijkheid wilde bereiken voor het publiek, terwijl dat in het plan van Van Lunteren en Kamperdijk niet naar voren kwam. Voorheen was het bolwerk al particulier terrein en zoals uit de drie doelstellingen, die de gemeente had, blijkt, was het streven om dit te doorbreken. De gemeente wilde dit doen door een open doorgang tussen de Maliebaan en de Brigittenstraat te creëren door middel van het dempen van de singel of door de bouw van een brug recht tegenover de Brigittenstraat. Wat betreft het bolwerk zelf wilde de gemeente dit óf de singel onbebouwd laten en hierop een openbaar plantsoen aanleggen, óf midden op het bolwerk huizen plaatsen en langs de singel ruimte vrij laten voor een openbare rijweg met trottoirs. Op het plan van Van Lunteren en Kamperdijk zijn de huizen met particuliere tuinen tot aan de singel gelegen en is pas vanaf halverwege het bolwerk ruimte gepland voor openbaar gebruik.

Op de anonieme ontwerpen en de zes tekeningen van J.D. jr. en L.P. Zocher voor het Lepenburg is wel steeds ruimte gemaakt voor een openbaar wandelpad langs de singel. (Afb. 5, pag. 24) Op twee tekeningen van de Zochers is de Brigittenstraat tot halverwege het

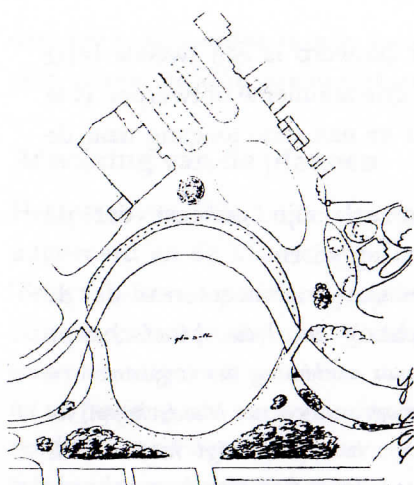
bolwerk doorgetrokken en op een ander ontwerp is een tweede brug over de singel getekend. Op twee van de drie anonieme ontwerpen is te zien dat de singel gedeeltelijk gedempt is en een vrije toegang naar de Maliebaan ontstaan is.

Financiële tekorten zullen niet de oorzaak zijn geweest dat de Maatschappij niet van de grond is gekomen.

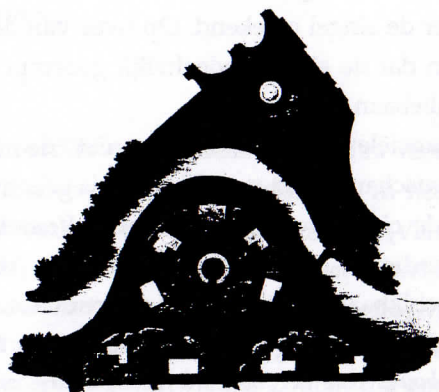
In de circulaire van 1861 schrijft Vosmaer aan de gemeenteraad dat de benodigde geldmiddelen voor de stichting van de Maatschappij beschikbaar waren, 'dat hij (=Vosmaer), naar aanleiding der ingekomen en toegezegde intekeningen op de geldleening ter oprigting eener Maatschappij tot aanbouw van het bolwerk Lepenburg alhier, het vooruitzicht heeft om de benooodigde gelden binnen een kort tijdsbestek te kunnen verkrijgen'.

Financiële overwegingen kunnen wel doorslaggevend zijn geweest voor de gemeente om te besluiten tot het onbebouwd laten van het bolwerk Lepenburg. Daarnaast kan de kritiek van bewoners van de huizen aan de stadsrand medebepalend zijn geweest. Zij klaagden dat de bouw van huizen op de bolwerken hun uitzicht zou belemmeren.

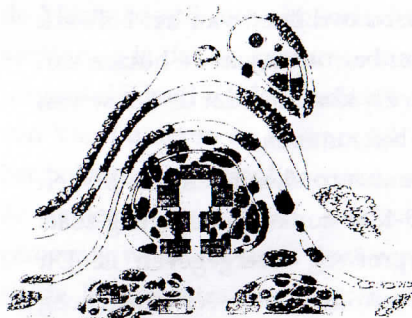
De basisprincipes op vijf van de zes de ontwerptekeningen van J.D. en L.P. Zocher voor het Lepenburg uit 1859-1860 komen in de aanleg zoals die op de stadsplattegrond van 1877 grofweg weergegeven is. Dit basisprincipe kan als volgt omschreven worden: een nagenoeg cirkelvormig plantsoen op het bolwerk, al dan niet bebouwd, met hieromheen het wandel- en rijpad gelegen. Tussen het pad en de singel is aan weerszijden een groenstrook gelegen en aan de overzijde een los en ovaalvormig plantsoen bestaande uit gazon, beplanting en eventueel bebouwing. Tussen de vier straten aan de stadszijde zijn twee plantsoenen gesitueerd die ovaal zijn van vorm, beplant en eventueel bebouwd.

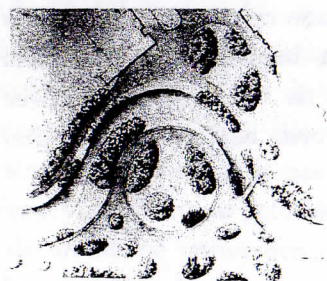
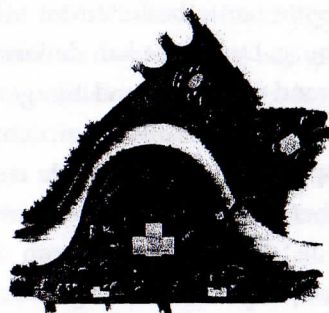
ontwerp J.D. Zocher jr., 1859-1860

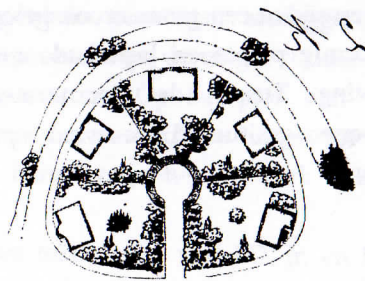
ontwerp J.D. Zocher jr., 1859-1860

ontwerp J.D. Zocher jr., 1859-1860

ontwerp J.D. Zocher jr., 1859-1860

ontwerp J.D. Zocher jr., 1859-1860

Afb. 5: Ontwerptekeningen voor het Lepelenburg. (Cremers p. 81-82)

Dit basisprincipe van de verschillende ontwerpen van de Zochers zal uiteindelijk op het Lepelenburg uitgevoerd zijn door de stadswerklieden. De bebouwing op de bovengenoemde plantsoenen is achterwege gebleven en het enige bouwwerk dat hier in de tijd van aanleg is uitgevoerd, is de villa Lievendaal door J.D. Zocher jr. Deze villa is op de stadsplattegrond van 1877 als een zwart blokje weergegeven links op het plantsoen tussen de Brigittenstraat en Herensteeg.

Het huidige Lepelenburg is in hoofdopzet gelijk aan de aanleg van omstreeks 1861. In de jaren 1970-1980 werden plannen gemaakt voor een herinrichting van het Lepelenburg, waarbij onder andere een ondergrondse parkeergarage als mogelijkheid werd aangedragen. Uiteindelijk besloot men tot een renovatie van het Lepelenburg 'met respect van het padenpatroon en de geledingen van Zocher'.²¹

Een beweegreden voor de gemeente om in 1829 Jan David Zocher jr. aan te stellen voor de 'Uitbreiding en Verfraaijng der Stad Utrecht' vormden zijn 'Grondteekening omringd door fraai bewerkte voorstelling' die hij uit eigen initiatief in oktober 1829 aan de 'Commissie' zond. De opstanden geven een panorama op verschillende zijden van de stad. Op schilderachtige wijze is een aanzicht van de stadswallen gegeven met statige bebouwing en landschappelijke parkaanleg. Uit het rechtskundig rapport van 1829 blijkt dat deze 'fraai bewerkte schilderachtige voorstelling' de Commissie overtuigde van de kundigheid van Zocher: 'Ten anderen aan den Architect Zocher bij extract dezer onder de toekenning van den som van f 1200,- denzelven ter zake vermeld toekomstende, tevens het genoeg van den Raad te betuigen, zoowel wegens de doelmatigheid van het ontwerp als wegens de fraaije uitvoering der tekening welke als een blijvend gedenkteken van de architectskunde en goede smaak tot regelmaat en aanwijzing den stadshuizen zal blijven bewaard.'²²

De schilderijen geven een sterk vertekend beeld. Met name het aanzicht van het Lepelenburg is volgens Cremers misleidend. Zocher heeft hier met de maatverhoudingen 'gesmokkeld' door de wandelaars

extra klein weer te geven. De aanleg lijkt hierdoor grootser dan het beschikbare terrein toeliet.²³

In de ontwerptekeningen van het Lepelenburg die Zocher dertig jaar later, in de jaren 1859-1860 leverde, zijn de veranderde eisen uitgewerkt. In de tekeningen van Zocher is duidelijk meer aandacht gegeven aan een gedetailleerde weergave van de parkaanleg dan in het ontwerp van Van Lunteren en Kamperdijk.

De tekenkundige kwaliteit van Jan David Zocher, zoals die in de 'Verfraaiing en Uitbreiding der Stad Utrecht' tot uitdrukking komt, is een bepalende factor geweest en zal ongetwijfeld een rol hebben gespeeld in zijn succes als (tuin)architect.

Nog steeds een 'vermeerderd vertier'

Voordat met de uitvoering van het park daadwerkelijk kon worden begonnen was er dus nogal wat aan vooraf gegaan. Al in 1829 leverde Jan David Zocher jr. een serie tekeningen, waaronder ook voor het Lepelenburg, aan de Commissie ter Uitbreiding en verfraaiing der Stad Utrecht.

Dertig jaar later, in 1860, maakten vader en zoon Zocher opnieuw een serie ontwerpen voor het Lepelenburg en richtten Van Lunteren, Kamperdijk en Vosmaer de 'Maatschappij tot aanbouw van het bolwerk Lepelenburg' op waaruit een plan met ontwerp-tekening is voortgekomen.

Misschien kunnen we hedentendage tevreden zijn dat het bolwerk volgens de plannen van Zocher en niet volgens Van Lunteren uitgevoerd is. Anders was het Lepelenburg, waar een ieder nu vrij is om te wandelen via de onbebouwde singel, beperkt gebleven voor de enkele bewoners of bedrijven met hun villa's aan het water. Dankzij de restauratie van de jaren 1970 en het uitblijven van een ondergrondse parkeergarage, is het Lepelenburg in grote lijnen nog identiek aan de oorspronkelijke aanleg. Het Lepelenburg biedt nog steeds 'een vermeerderd vertier' en niet alleen meer voor de 'gegoede burgerij'.

De auteur

Wanda Waanders is in 1997 afgestudeerd op 'Het werk van Samuel van Lunteren. Gebouwen en parken voor de 19de-eeuwse burgerij' bij prof.dr. K.A. Ottenheim aan de faculteit Kunstgeschiedenis & Archeologie (specialisatie Bouwkunst) van de Universiteit Utrecht. Momenteel is zij werkzaam als redacteur bij de dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting te Rotterdam (dS+V).

- ¹ E. Cremers, F. Kaay, C.M. Steenberghe, *Bolwerken als stadsparken*, Delft 1981, p. 244.
- ² B. Zijlstra, *Parken in Utrecht: de geschiedenis van de Utrechtse stadsparken*, Utrecht, 1988, p. 34.
- ³ HUA (Het Utrechts Archief), Rechtskundige rapporten, 530.
- ⁴ HUA, TA, G.1.1.55 (A t/m G), G.1.1.56, G.1.1.57 (A t/m C).
- ⁵ HUA, TA, G.1.1.56.1. *Berigt omtrent de oprigting eener Maatschappij tot aanbouw van het Bolwerk Lepelenburg te Utrecht waarin de deelneming is opengesteld te kantore van de notaris mr. H.A.R. Vosmaer, aldaar. November 1860.*
- ⁶ HUA, TA, G.1.1.56.1, Brief van mr. H.A.R. Vosmaer aan 'den Raad der gemeente Utrecht'.
- ⁷ *Kunstreisboek voor Nederland*, 1977, p.315.
- ⁸ H.W.M. van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats. Aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel*, Alphen aan den Rijn, 1983, p. 68.
- ⁹ HUA, Bibliotheek (1855).
- ¹⁰ Chr. Kramm, *De Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters van de vroegsten tot op onzen tijd*, Amsterdam, 1974 (zes delen, oorspronkelijke uitgave 1857-1864, Utrecht), p. 1023-1024.
- ¹¹ A. de Vries, 'De Amsterdamse Beurs 1825-1840: Prijsvraag en Polemie', *Jaarboek Amstelodamum*, nr. 76, p. 140.
- ¹² HUA, Rechtskundige rapporten, 530. "Uitbetaalde arbeidsloonen aan stadswerklieden voor den aanleg van het bolwerk Lepelenburg en het begin der Maliebaan... f 1429,-; Wegens geleverde houtwaren ten behoeve van den aanleg van het bolwerk Lepelenburg... f 184,05".
- ¹³ N. van der Monde, *Geschied- en oudheidkundige beschrijving van de pleinen, straten, stegen, waterleidingen, wedden, putten en pompen der stad Utrecht bevattende een overzicht van de oude plaatselijke gesteldheid der stad, hare bewaking, verlichting en verdere maatregelen tot veiligheid en gemak der ingezetenen op de openbare wegen, genomen merendeels uit oorspronkelijke stukken*, dl. I, Utrecht, 1844, p. 229.
- ¹⁴ HUA, Utrechts Documentatie Systeem (UDS), Lepelenburg (op straatnaam).

Dusée, J., J.D. Zocher jr. *Wandelingen langs de werken van Zocher*, Utrecht, 1944 (pagina's niet genummerd).

¹⁵ HUA, Bibliotheek, *Request van bruikers van perceelen stadsgrond op het bolwerk Lepenburg aan den Gemeenteraad om schadevergoeding bij gedwongene ontruiming van den grond*, Utrecht 1855.

¹⁶ Zuivere opbrengst van: 1. De verkochte afbraak op het bolwerk Lepenburg ... f 288,18 2. De tot afbraak verkochte gebouwen op genoemd bolwerk ... f 16665,60 (1855).

¹⁷ Extract rekeningen 1861: Opbrengst van verkochte grond van het bolwerk Lepenburg ... f 691,50.

¹⁸ Chr. Kolman, B. Olde Meierink, R. Stenvert, *Monumenten in Nederland*. Utrecht, Zwolle, 1996, p. 268.

¹⁹ Cremers e.a., 1981, p. 80.

²⁰ Kramm, 1974, *'Levensbericht van den schrijver door dr. Wap'*, p. 4.

²¹ HUA, Beheersplan singels 1970-1980, Lepenburg (inventarisatie op straatnaam).

²² HUA, Rechtskundige rapporten, 530.

²³ Cremers e.a. 1981, p. 80.